

НАДЕЖДА ГАВРИЛОВИЋ ВИТАС, Археолошки институт, Београд
БОЈАН ПОПОВИЋ, Археолошки институт, Београд

КАСНОАНТИЧКИ *DOMUS* У СКЕЛАНИМА (*MUNICIPIUM MALVESIATUM*)*

UDK: 904:728"652"(497.6)
902.2(497.6)"2014"
DOI: 10.2298/STA1565197G

e-mail: n.gavrilovic@ai.ac.rs
Примљено: 10. фебруара 2015.
Прихваћено: 29. маја 2015.

Прилог

Апстракт. – Ископавања вршена током 2014. године на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима резултирала су, са 710 м² истражене површине, дефинисањем габарита касноантичког објекта (путна станица са термама, мансио, вила урбана, вила субурбана?), просторија са системом подног грејања (хипокауста), трагова фреско-сликарства и новооткривених мозаика. Нажалост, оскудни археолошки налази не омогућавају прецизнију хронологију откривеног античког објекта, али је стратиграфија указала на постојање две грађевинске фазе, од којих друга фаза припада периоду друге половине III – прве половине IV века н. е., када је објекат и био украшен мозаицима и новим фрескама. Део новооткривеног мозаика из просторије К је реконструисан – у питању је мотив Медузе, што уз фигуралну сцену откривену у централном делу перистила указује на изузетан значај мозаика из објекта на локалитету „Задружни дом“.

Кључне речи. – Муниципијум Малвезацијум, Скелани, стратиграфија, архитектура, касна антика, мозаици, фреско-сликарство.

Локалитет Скелани (*Municipium Malvesatium*) налази се на левој обали реке Дрине, у области средњег Подриња (од данашњег места Скелана према Рогатици), са истока готово повезан са Бајином Баштом, док на западу географски гравитира према Сребреници која, заједно са подручјем Осат, обухвата ивицу источног дела Републике Српске према Србији (Карта 1). Повољан географски положај Скелана, с једне стране у области богатој рудницима сребра, олова и цинка, а с друге уз саму обалу Дрине, условио је да током римске владавине буду дистрибуиране различите руде, сировине, грађа и друге врсте робе, реком или копном, из Скелана према Сирмијуму, Салони, Риму и другим деловима Римског царства.

На значај Скелана у античко доба први је скренуо пажњу Ф. Каниц описујући тамошње остатке римских грађевина и споменика које је лично имао прилике да види на свом пропутовању кроз средње Подриње.¹ Убрзо потом, 1891. године, Ђ. Трухелка

¹ Ф. Каниц описује место у Скеланима (форум) на коме су констатоване почасне базе римских царева, натпис чији текст указује на постојање ранохришћанске базилике, простор на коме се налазио храм капитолинских божанстава Јупитера, Јуноне и Минерве, више жртвеника које су поставила војна лица и бенефицијари. Указује и да су савремене грађевине, као што су скеланска царинарница, жандармеријска касарна итд., саграђене од античких архитектонских делова, као и да су у Скеланима пронађени антички мозаик, два царска натписа и један вотивни споменик посвећен императору Каракали, Каниц 1991, 552.

* Чланак представља резултат рада на пројекту *Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилиној и војној карактера у римским провинцијама на тлу Србије* (број 177007), Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Карта 1. Карта са положајем
муниципалитета Малвезација

Map 1. Map with the position of
Municipium Malvesiatium

проналази у Скеланима почасну базу посвећену цару Каракали, а 1895. године, близу места налашка почасне базе, цариник Ј. Кулаш открива вотивни споменик дуовира квинквеналиса Т. Флавија Симила, из чијег натписа се сазнаје да му је као првом декуриону, на рођендан цара Марка Аурелија, постављена статуа у базилици.² Прва археолошка ископавања у Скеланима почињу већ следеће 1896. године, под руководством Карла Пача, који у току три археолошке сезоне (до 1898. године) открива две ранохришћанске базилике и 80 римских вотивних и сепулкралних споменика.³ Нажалост, због изливања Дрине већ 1896. године, па и услед друге поплаве 1899. године, Карло Пач бива спречен да однесе пронађене споменике у Беч и они остају сакривени под земљом све до 2008. године, када су у Скеланима започета нова археолошка истраживања

на четири локалитета: „Задружни дом“, „Баба Анкина кућа“, „Бранкова њива“ и Порте Српске православне цркве.⁴

Шест година доцније, са потписивањем уговора о сарадњи између Археолошког музеја „Римски му-

² Статуа градског већника Т. Флавија Симила је постављена 26. априла 169. године н. е., Patsch 1907, 431; Loma 2009, 118.

³ Откривши 80 римских споменика, К. Пач их похрањује привремено у просторију Ф Базилике 1. Ibid, 431 и даље.

⁴ У периоду од 8. 9. до 12. 10. 2008. године вршена су ископавања на локалитетима „Задружни дом“, „Баба Анкина кућа“, „Бранкова њива“ и испред Порте Српске православне цркве у Скеланима. Резултати археолошких истраживања су били: откривање дела античког објекта на локалитету „Задружни дом“, са импресивним мозаицима, остацима фреско-сликарства и системом хипокауста, у контролним рововима испред Порте

ниципијум“ у Скеланима и Археолошког института, долази до нових археолошких истраживања, којима се предвиђа ископавање и дефинисање античког комплекса на локалитету „Задружни дом“, откривеном 2008. године, што даље резултира израдом Идејног решења и Главног пројекта за наткривање поменутог простора и његову презентацију.⁵ Фокус археолошких истраживања је такође био и на откривању мозаика пронађених 2008. године, у циљу њихове конзервације и презентације широј јавности.⁶

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Археолошка истраживања на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима су започета 19. јуна 2014. године, а трајала су 44 дана (до 1. 8. 2014. године).⁷ Пре почетка археолошких радова постављена је квадратна мрежа (квадрати димензија 5 м x 5 м) на целој површини локалитета, према урађеном ситуационом плану из 2012. године. С обзиром на чињеницу да су археолошки ископи из 2008. године (контролни ровови) били формирани као сонде, а да је квадратна мрежа успостављена тек по рушењу савременог објекта „Задружни дом“ 2012. године, донета је одлука да је неопходно да се у складу са наведеном квадратном мрежом формирају и археолошки ископи, односно да границе археолошких ископа буду у оквиру граница квадратне мреже, ради прецизног везивања откривене античке архитектуре и археолошких налаза у простору (Сл. 1). Оријентација квадратне мреже је, као и објекат, североисток–југозапад. Већ на самом почетку ископавања констатовани су остаци темелја рецентног објекта „Задружни дом“, који су негде достизали дубину до 2 м и ширину од 0,8 м, а чије уклањање није било могуће извести ручно, те је првих дана истраживања ангажована механизација ради бржег уклањања савремених остатака (темелј, циви, шахта) и шута.

С обзиром на немогућност добијања археолошке документације из 2008. године, одлучено је да се истраживања одвијају као да се локалитет ископава први пут. Ископавања су вођена у више различитих сектора – северном, источном, западном и јужном делу античког објекта.

Северни сектор

Северни сектор локалитета „Задружни дом“ је оквирно дефинисан деловима североисточног и се-

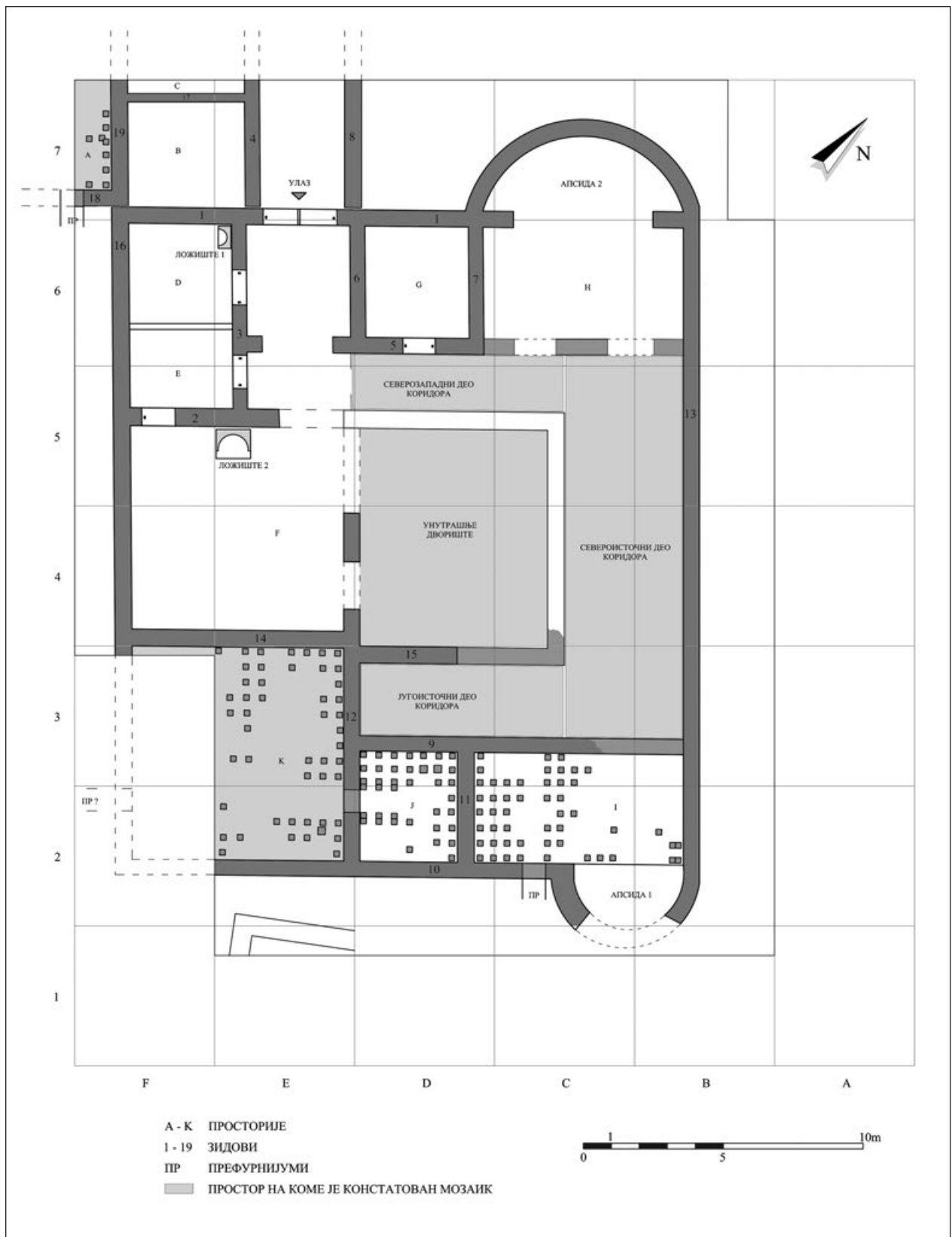
верозападног коридора, просторијама G и H и апсидом 2. По скидању масивног слоја насипа шута савременог објекта, ситуацију је умногоме закомпликовало постојање савремене шахте у оквиру просторије H, која је директно налегала на под и делом на унутрашњи део лица зида апсиде античког објекта (апсида 2). Након уклањања рецентног шута, појавио се слој светломрке глине – наплавине из 19. века, која у овом делу објекта варира од 0,1 м до 0,4 м дебљине. Римски рушевински слој, дефинисан крупним камењем помешаним са тамномрком земљом, просечне је дебљине од 0,5 м до 1 м, а испод њега, на коти 227.71, откривен је слој уништења, дефинисан интензивним кровним шупом (уломци тегула и имбрекса), просечне дебљине од 0,3 м до 0,4 м, који се изнад нивоа римског пода завршава танким слојем гаражи и пепела, просечне дебљине 0,01 м до 0,03 м. На коти 227.67, у просторијама H и апсиде 2, констатована је углачана малтерна подница, са местимично оштећеним ивицама пода. Ниво поднице је незнатно уздигнут дуж ивица зидова, са благим падом према средини просторије,

Српске православне цркве су пронађени уломци античке грнчарије, у контролним рововима на локалитету „Баба Анкина кућа“ је констатована просторија Ф Базилике 1 у коју је К. Пач сместио 80 римских споменика, и на локалитету „Бранкова њива“ су откривени два римска објекта (што је потврђено и геофизичким истраживањима вођеним 2012. године од стране Центра за нове технологије Виминацијум), остава римског новца и уломци античке керамике, Babić 2009, 37–58.

⁵ Одлуци да се најпре приступи истраживању дела на коме се налазила зграда Задружног дома у Скеланима је допринела и чињеница да је савремени објекат „Задружни дом“ срушен у целости 2012. године, те је самим тим било омогућено потпуно истраживање целог тог простора.

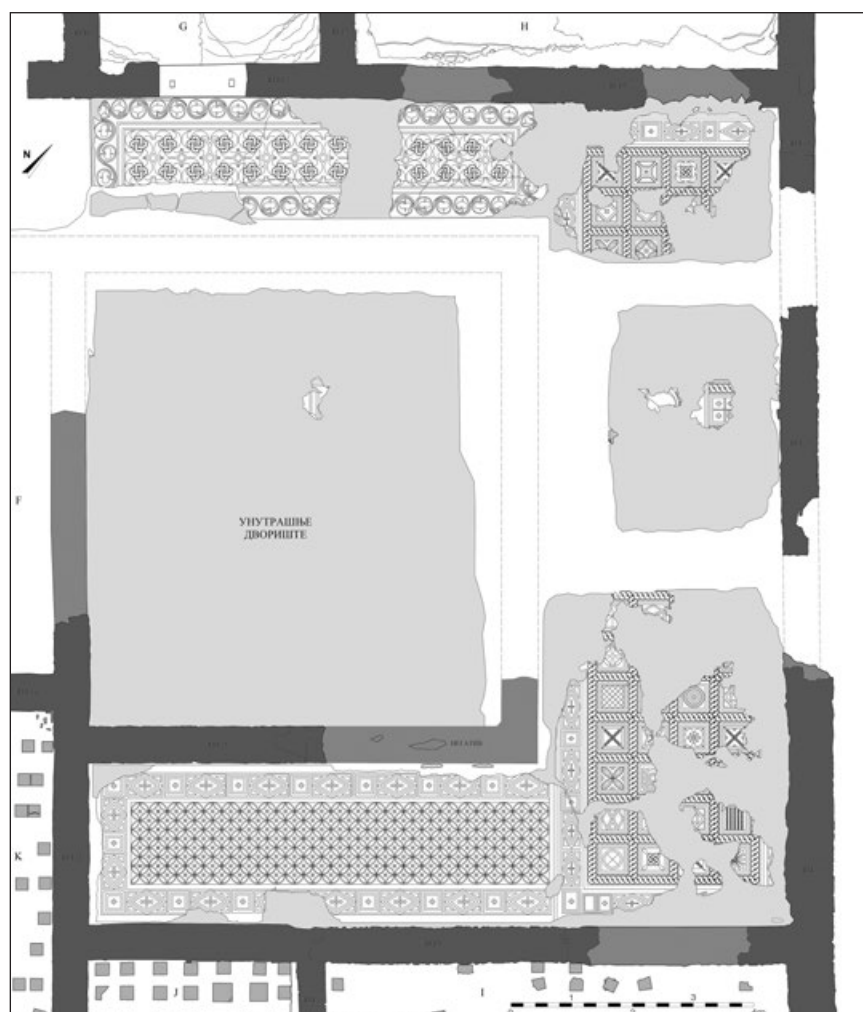
⁶ До првог открића дела једног од мозаика на локалитету „Задружни дом“ је заправо дошло 60-их година двадесетог века, када је професор историје Владимир Ђурић, из Бајине Баште, нелегално копао на поменутом локалитету и открио део мозаика са геометријским мотивима.

⁷ У археолошким истраживањима су учествовали: Надежда Гавриловић Витас (Археолошки институт, Београд) руководилац пројекта археолошких истраживања, мр Мирко Бабић (Музеј Семберија, Бијељина) заменик руководиоца, мр Љиљана Мандић (Народни музеј Ужице), Бојан Поповић (Археолошки институт, Београд) архитекта, Горан Илијић, археолог и Игор Бијелић, архитекта. Надзорни орган је била Љубица Срдић, археолог, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске. Ископавања су се одвијала у сарадњи са Археолошким музејем „Римски муниципијум“ у Скеланима, са директорком Свјетланом Марковић на челу, а финансирана су од стране Министарства просвете и културе Републике Српске.

Сл. 1. Ситуациони план – план целој објекта

Fig. 1. Situation plan – plan of the entire building

Сл. 2. Ситуациони план – унутрашње двориште са коридором (распоред мозаика)

Fig. 2. Situation plan – inner courtyard with corridor (layout of mosaics)

а важно је напоменути да се на такву ситуацију налазило у свим откривеним просторијама античког објекта. Дебљина малтерне поднице износи 0,06 м. У северозападном углу просторије Н, изнад нивоа поднице, пронађено је неколико фрагмената зидног малтера са траговима фреско-сликарства, беж основе са црвенкастом бордуrom. Слична ситуација је потврђена и у оквиру просторије Г и апсиде 2. Унутар апсиде 2, изнад нивоа поднице, откривен је ниво зида са правилно лучно сложеним каменом, спојеним кречним, белосивкастим малтером са примесама ситног камена и шљунка (Сл. 15). У западном углу просторије Н био је камени блок од кречњака који је представљао основу пиластра, ширине 0,6 м (две римске стопе, идентично ширини зидова), дужине 1,05 м и висине 0,27 м, са чије унутрашње стране је на коти 227.83 констатован слој обрушеног зидног малтера са остацима фреско-сликарства, те се може претпоставити да су унутрашњи зидови

апсиде 2 били декорисани фреско-сликарством. Фрагменти осликаног зиданог малтера, пронађени на подници апсиде 2, показују широк дијапазон различитих нијанси црвене, жуте, зелене, беж и беле боје, што имплицира да су зидови просторије Н били украшени фрескама раскошних боја. Полупречник апсиде 2 износи 3,30 м, а од основе пиластра према унутрашњем делу апсиде 2 констатован је обрушен слој опеке.⁸

У просторији Г, уз унутрашње лице зида 1, на коти 227.81, откривено је неколико мањих групација мозаичких коцкица/тесера *in situ* – на подници.

⁸ Претпоставка је да је обрушени слој опеке вероватно представљао конструкцију лука који је повезивао стубац на другој страни апсиде и да је оштећен или приликом изградње савременог објекта на локацији „Задружни дом“ или приликом изградње савремене шахте.

Сл. 3. Фотографија апсиде 2

Сл. 4. Фотографија југозападног угла просторије G

Fig. 3. Photo of apse 2

Fig. 4. Photo of the south-western corner of room G

Ово је врло важан податак, с обзиром на чињеницу да су мозаичке коцкице пронађене и на местима прелома и пропале малтерне поднице према средњој просторије G, те сматрамо да је и у оквиру ове просторије постојала преко малтерне поднице мозаичка подлога (питање је да ли у делу просторије или на целој њеној површини). Уједно, у југозападном углу просторије G су на остатку зида 6 констатовани трагови фреско-сликарства (Сл. 4), а на зиду 5 је откривен и камени праг (дужине 1,4 м), као улаз у просторију.

Ископавања простора северозападног коридора су показала да рецентни шут директно налаже на мозаик са бордуrom на којој су мотиви бршљена који окружују централне мотиве – свастику са Соломоновим чвором (Сл. 5). Мозаик се простире од угла спољних страна зидова 5 и 6 у ширини (не увек пуној) од 1,4 м до 2,37 м, а према истоку у дужини од 7,5 м.⁹ На простору североисточног коридора су откривени фрагменти мозаика чију орнаментику чине разнобојни мотиви кружнице, пелте и квадратних поља, фланкираних преплетом (Сл. 6).¹⁰

Западни сектор

Овај сектор обухвата просторије B, D, E и F. Унутар просторије F, по уклањању насутог песка којим је урађена превентивна конзервација 2008. године, откривена су три камена прага: два прага на зиду 3 (Сл. 7) и већи праг на зиду 1, сачињен од два каме-

на блока, који је и представљао главни улаз у објекат (Сл. 8). Сва три прага имају лежишта за дрвене довратнике. Испод слоја насутог песка утврђен је слој уништења (фрагменти срушене кровне конструкције и трагови горења имбрекса и опека), испод кога се налази малтерна подница. У оквиру просторија D и E се такође појављује малтерна подница испод слоја уништења. Подница просторије D се налази на коти 227.70, а подница просторије E на коти 227.88. У северном углу просторије D је откривено ложиште (на плану: ложиште 1), саграђено од ломљених опека, имбрекса и камена, на чијим се унутрашњим странама и дну јасно виде трагови горења (Сл. 9).

⁹ На 4,5 м дужине према истоку, мозаик је пресечен укопом рецентног зида правца северозапад–југоисток.

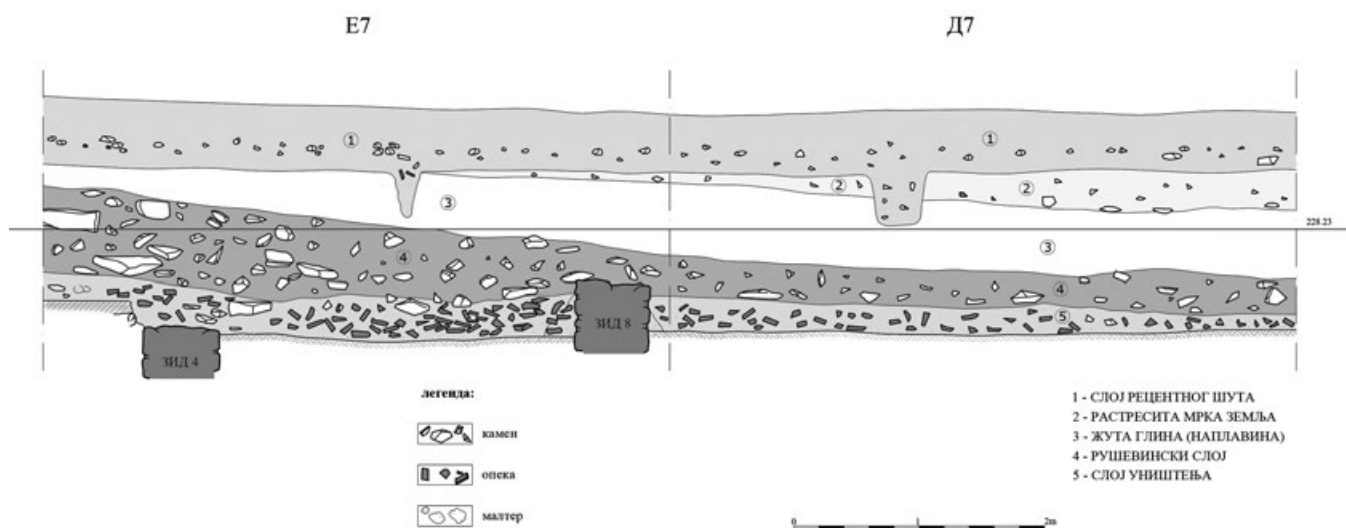
¹⁰ Добијена стратиграфија у овом сектору ископавања би изгледала:

1) Слој рецентног шута из друге половине 20. века, односно темељне зоне зидова савременог објекта Задружни дом.
2) Слој светломрке глине који представља слој наплавине, просечне дебљине 0,1–0,4 м.

3) Римски рушевински слој дефинисан крупним камењем помешаним са тамномрком земљом, дебљине од 0,5 м до 1 м.

4) Римски слој уништења дефинисан интензивним кровним шутом (уломци тегула и имбрекса), дебљине од 0,3 м до 0,4 м, који се изнад нивоа римске поднице завршава танким слојем гарежи и пепела дебљине 1–3 цм.

5) Стратиграфија се може сагледати на северозападном профилу квадрата D7 и E7 (Скица 1).

Скица 1. Скица профила у северозападним квадрантима D7 и E7

Sketch 1. Sketch of the profile in the north-western squares D7 and E7

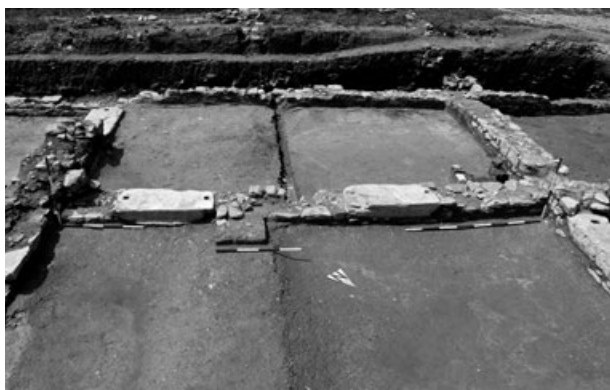

Сл. 5. Фотографија мозаика у северозападном коридору објекта

Сл. 6. Фотографија фрагмената мозаичког пода североисточног коридора

Fig. 5. Photo of the mosaic in the north-eastern corridor of the building

Fig. 6. Photo of mosaic floor fragments of the north-eastern corridor

Сл. 7 и 8. Фотографије два прага на зиду 3 и улазног прага у објекти

Fig. 7 and 8. Photos of two thresholds on wall 3 and the entrance threshold of the building

Сл. 9 и 10. Фотографије ложишта 1 (у северном углу просторије D) и ложишта 2

Fig. 9 and 10. Photo of furnace 1 (in the northern corner of room D) and furnace 2

Сл. 11. Фотографија хипокауста у просторији A

Fig. 11. Photo of the hypocaust in room A

У просторији F, уза зид 2, на коти 227.74, констатовано је још једно ложиште (на плану: ложиште 2, фот. 8). Оба ложишта су коришћена у току друге грађевинске фазе (фаза декорисања објекта фрескама и мозаицима). У просторији F, на зиду 2, откривене су и фреске *in situ* на којима су препознатљиве само бордуре црне боје, ширине 0,02 м, као и

Сл. 12 и 13. Фотографија просторије J (са хипокаустом) и просторије I (са хипокаустом и префурнијумом)
 Fig. 12 and 13. Photo of room J (with hypocaust) and room I (with hypocaust and praefurnium)

део листа у доњој зони. На зиду 2 је такође откривен праг дужине 1,5 м. Негатив зида 12 јасно показује пресек античког зида зидовима темеља рецентног објекта „Задружни дом“, приликом чије је градње вероватно антички зид и највећим делом уништен. Западну страну просторије В представља зид 17, грађен искључиво од опека, а са његове спољашње стране су откривени трагови фреско-сликарства. Просторија В је такође имала малтерну подницу, са улегнућем по средини. Откривени су и фрагменти до сада непознатог мозаика на средњој коти 227.60, унутар просторије А, чија се подница, нажалост, урушила и изгорела је приликом уништења објекта. Поред налажења већих фрагмената мозаика са интензивним траговима горења, важан податак у просторији А представљају и остаци система хипокауста (опеке хипокаусних стубића) и префурнијума у зиду 18, као и трагови фреско-сликарства на зиду 19, такође констатовани *in situ* (Сл. 11).¹¹

Источни сектор

Источни сектор локалитета „Задружни дом“ обухвата простор апсиде 1, просторију I и J, југоисточни коридор и део североисточног коридора. Приликом археолошких истраживања током 2008. године откривен је систем хипокауста у оквиру просторија I (Сл. 12) и J,¹² као и префурнијум у оквиру просторије I, на зиду 10 (Сл. 13). Имајући то у виду, уклоњен је слој превентивно насутог речног песка из кампање 2008. године и у потпуности су очишћени и технички документовани како хипокаусни стубићи, тако и простор префурнијума са сводом од радијално зиданих опека и ложиштем са ширим отвором. Висина префурнијума износи 1,1 м, ширина 0,86 м, а дубина 0,5 м. У оквиру дела североисточног

коридора откривен је фрагментовани нови мозаик на коти 227.73, нажалост оштећен зидом рецентног објекта. Такође је уочен и врло дебео слој наплавине – између 0,7 м и 0,8 м – који је кроз североисточни и југоисточни профил североисточног коридора праћен како се смањује све до дебљине од 0,15 м.

Импозантан мозаик, који се у пуној дужини од 7,5 м и ширини од 2,57 м протеже кроз југоисточни део коридора, орнаментисан је геометријским мотивима у боји: Соломонов чвор, мотив преклопљене кружнице, мотив ромба са дијагоналним крстом, мотив правоугаоника (Сл. 14). Са југозападне стране, мозаик је оивичен зидом 15, уз који су откривени обрушени комади фресака, али и траг горења дрвене конструкције (греда?), која је горела у дужини од 0,3 м. Трагови горења су уочени и на северном делу мозаика, који је претрпео највећа оштећења градњом рецентног објекта. На више места, зид 15 је повађен, чак до нивоа темељне зоне, што је већ уочена појава на античким зидовима објекта на локалитету „Задружни дом“, те се може претпоставити да је његов простор у неком тренутку био прекопан, а камена

¹¹ Стратиграфија овога сектора изгледа:

- 1) Слој рецентног шута савременог објекта Задружни дом, дебљине до 0,5 м.
- 2) Слој светломрке земље – наплавине, који варира и до 0,5 м дебљине.
- 3) Слој рушења дефинисан мрком земљом са крупним комадима камења, дебљине 0,5 м.
- 4) Слој уништења дефинисан фрагментованом опеком и малтерним шутом, дебљине 0,4 м.

¹² Висина стубића хипокауста се креће од 0,50 м до 0,55 м, а зидани су од опеке слагане у 7 и 8 редова. Удаљеност између стубића варира од 0,35 м до 0,42 м, док димензије опека стубића хипокауста у просторијама I и J износе 0,18 м x 0,18 м.

Сл. 14. Фотографија мозаика у југоисточном коридору објекта

Сл. 15. Фотографија фрагмената мозаика са детаљем фигуралне представе (централни део перистила)

Fig. 14. Photo of the mosaic in the south-eastern corridor of the building

Fig. 15. Photo of mosaic fragments with detail of the figural representation (central part of the peristyle)

грађа извађена и искоришћена као секундарни грађевински материјал. Томе у прилог иде и чињеница да је приликом ископавања унутрашњег дворишта (централног дела објекта), изнад нивоа старије малтерне поднице констатован потпуно девастиран и тек у мањим зонама очуван мозаик најсложеније орнаментике (Сл. 15). На основу малобројних очуваних мотива (грана дрвета, конопца/омча, копито четвороножне животиње), тешко је претпоставити фигуралну сцену централног мозаика.

Јужни сектор

Овај сектор чине просторије F и K, и у њима се такође може јасно пратити већ поменута стратиграфија. И овде се најпре морало приступити уклањању остатака рецентног објекта, након чега се дошло до археолошких слојева. Ископавања у оквиру просторије K су већ после првог откопног слоја, дебљине 0,10–0,15 м, довела до откривања мањих и већих фрагмената мозаика и супструкције мозаика, као и интензивне појаве ломљене кровне опеке. Иако се испрва чинило као ситуација поремећених археолошких слојева (већи фрагменти мозаика на вишим котама у односу на коту нивоа римске поднице), убрзо је постало јасно да се у неком тренутку цела подница просторије K прекривена мозаиком урушила, при чему се поломила на више мањих и већих делова, од којих је већина пала лицем према малтерној подници (која је била подлога стубића

хипокауста). Након пажљивог зачишћавања, фрагменти урушеног мозаика су подизани и одлагани за даљи рад конзерватора. Испод мозаика се у просторији K налазио хипокауст, с обзиром на откриће стубића и опека горње конструкције хипокауста, уз угао који праве зидови 12 и 14, на коти 227.82 (Сл. 16). Такође је констатован и већи број фрагментата опека хипокауста, а зачишћавањем малтерне поднице у просторији K су јасно уочене прве опеке стубића и малтерне погаче, те је могуће у потпуности

Сл. 16. Фотографија просторије K са системом хипокауста и праефурнијумом

Fig. 16. Photo of room K with the hypocaust system and praefurnium

Сл. 17. Истражени простор на локалитету Задружни дом

Fig. 17. The explored area at the site of Zadružni Dom

реконструисати распоред хипокауста. Малобројни покретни археолошки материјал пронађен током археолошких ископавања се своди на неколико уломака кухињске грнчарије, 26 клинова и четири ексера, што никако не може помоћи при одређивању прецизније хронологије слојева уништења у којима су налази констатовани.¹³ Овим су и завршена археолошка истраживања античког објекта на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима за 2014. годину, а по завршетку кампање, конзерватори из Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа из Бањалуке извршили су конзервацију и рестаурацију зидова (до висине од 1,15 м), откривених мозаика и фрагмената мозаика, који су наткривени привременом заштитном конструкцијом до изналажења трајног решења.

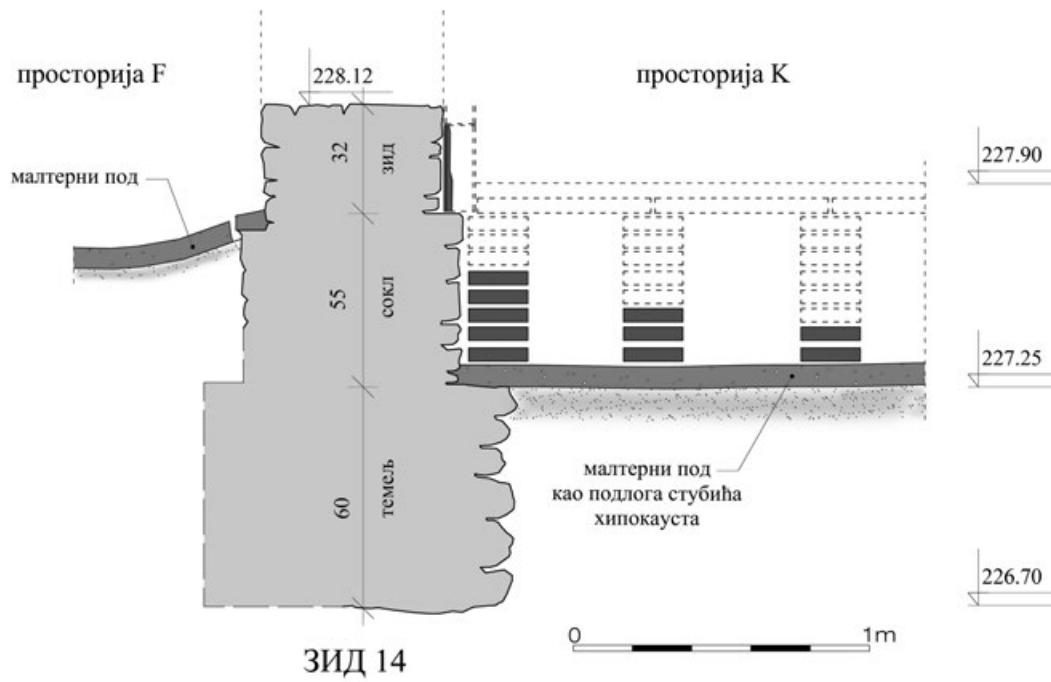
АРХИТЕКТУРА

Истражено је укупно 710 м², а просечна дубина ископа била је у просеку 1,5 м. Објекат је правоугаоне основе, својом дужом страном оријентисан правцем североисток–југозапад, а димензије откриреног дела износе 20,90 м x 30,90 м. Током кампање 2014. године, није било могуће утврдити тачне ди-

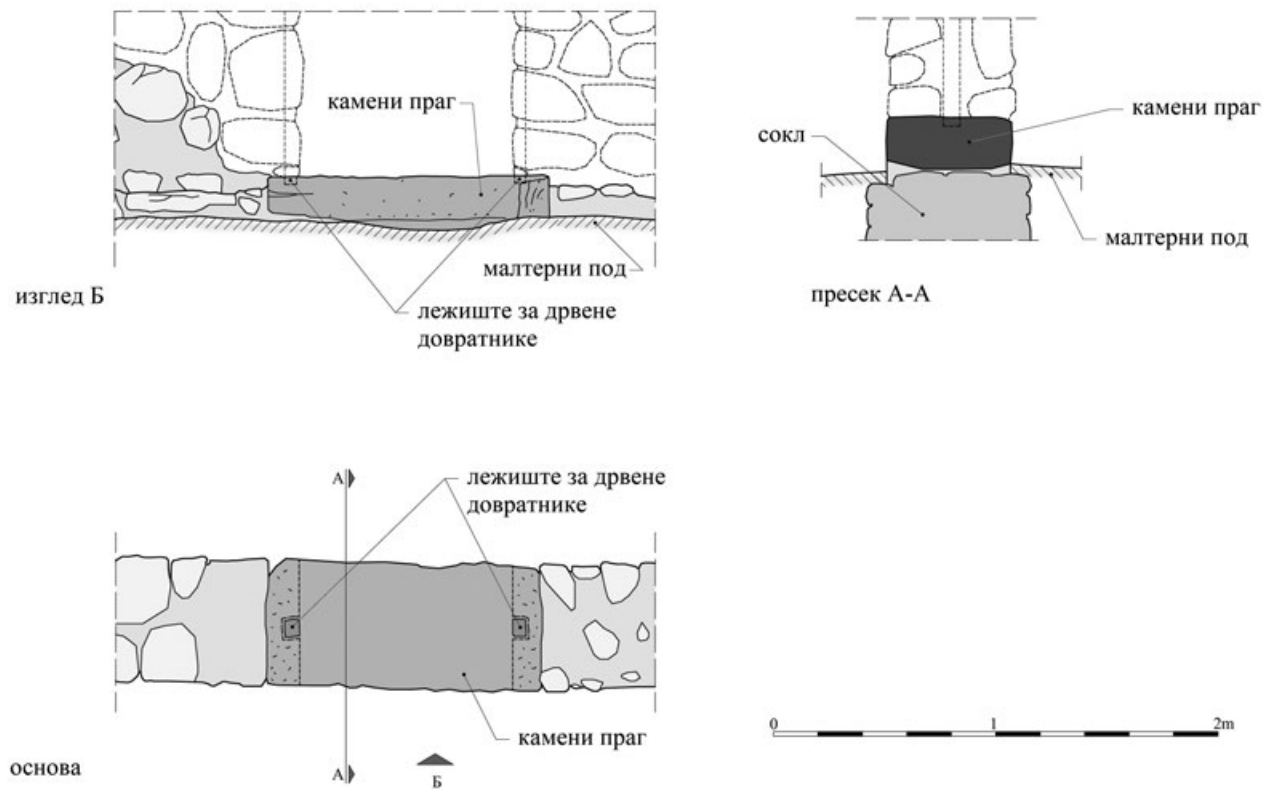
мензије целог објекта, јер је источни део грађевине улазио у североисточни, односно југоисточни профил ископа. Оријентација је вероватно била условљена главним путем, који се налазио у непосредној близини источно од објекта, реком Дрином или, можда, постојећом урбаном структуром у коју се објекат морао уклопити.

У асиметричној основи издвајају се улазни део, једанаест просторија, од којих су две са апсидама (апсиде 1 и 2) и перистил, тј. унутрашње двориште, са коридором око њега, који је био наткривен и који повезује све просторије (Сл. 1, 17). Просторије објекта су обележене словима од А до К. Главни улаз у објекат чини велики монументални праг састављен од два камена блока, зеленкасте боје, димензија 1,25 м x 0,61 м x 0,26 м и 1,49 м x 0,59 м x 0,27 м. Улази у већину просторија су јасно дефинисани каменним праговима, димензија у просеку 1,40–1,50 м

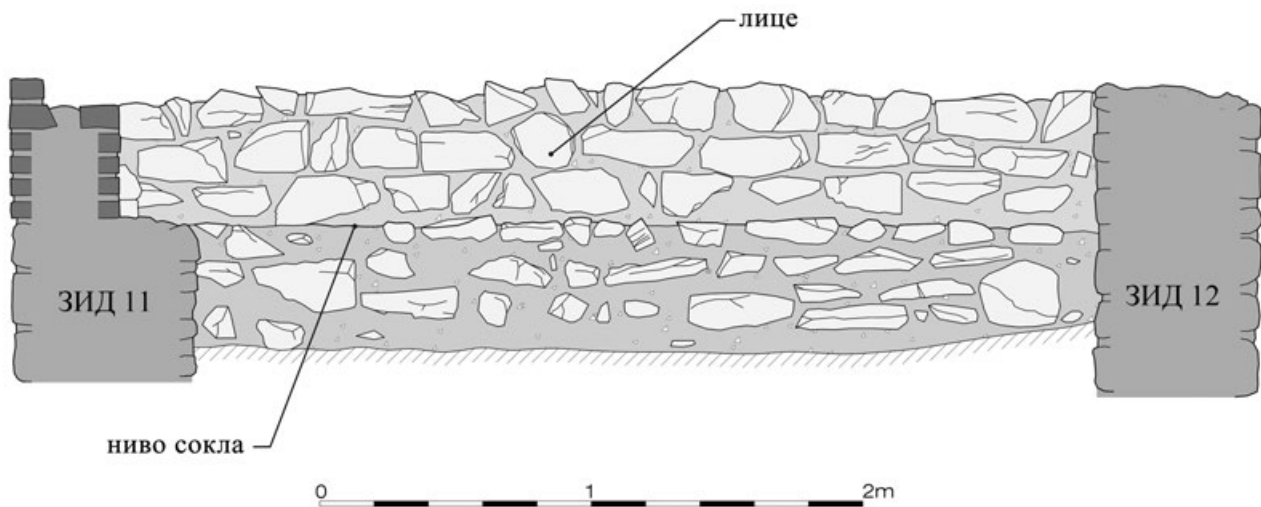
¹³ Двадесет и шест клинова је пронађено унутар просторија I и H, апсиде 2, просторије G, просторије K, улазног дела и просторија B и D. По један ексер је констатован у североисточном и северозападном делу коридора, а два ексера су пронађена у простору апсиде 2. Више уломака грубе, утилитарне грнчарије је откривено у просторијама F и G.

Скица 2. Скица темеља зида са малтерним подом и хипокаустом
 Sketch 2. Sketch of the foundation of the wall with the mortar floor and hypocaust

Скица 3. Камени праг
 Sketch 3. Sketch of the stone threshold

Скица 4. Изглед лица зида

Sketch 4. Sketch of the appearance of the wall face

х 0,60 х 0,24 м, или негативима истих у зидној маси. У просторијама I, J и K нису констатовани остаци прагова, те се положај улаза може само логички наслутити. Камени блок за прагове је имао укопана правоугаона лежишта на средини блока по дужој оси, а на крајевима по краћој оси, димензија у просеку 0,08 м х 0,06 м х 0,04 м, у која су усађивани доворотници врата. Унутрашње ивице лежишта су биле одмакнуте од бочних крајних страна за 0,15 м, односно 0,24 м на улазном прагу, односно просечно 0,10 м на осталим праговима. Део камена од ивице прага до унутрашње ивице лежишта није фино обрађен и заглачан, те се по томе може закључити да је зидна маса прелазила преко ивице прага и тако формирала чвршћу везу са њим, као и да је доворотник био већим делом *ушойљен* у масу зида (Скица 3). Прагови су вероватно прво обрађивани чекићима и великим длетима, док је за финално дотеривање површине камена коришћено широко равно, као и назубљено длето – *ferrum dentatum*. Трагови овакве финалне обраде се јасно препознају на праговима унутар објекта на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима, а по мишљењу Ђ. Баслера, они представљају укус и обичај касноантичког градитељства на грађевинама у Босни и Херцеговини.¹⁴ Напослетку је видни део камена, по коме се ходало, благо заглачан. На основу различитих трагова обраде камена, може се закључити да су коришћена и равна длета, као и длета са гушћим и ређим зубима, што опет може да имплицира да је више мајстора истовремено радило на овим каменим праговима у

мајдану или на месту њихове уградње, односно на самом градилишту. Запажа се да су прагови постављани преко слоја малтера на нивоу темељног проширења, на који су се ослањали и малтерни подови, тако да су у односу на подницу били издигнути за 0,20 м.

Дебљина главних носећих зидова објекта на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима износи 0,58–0,60 м (што одговара дужини од две римске стопе). Откривени остаци зидова су очувани у просеку до висине од 0,40 м, и већи део њих је зидан од притесаног камена или од притесаног камена и опеке везаних кречним малтером. Зидови су грађени у техници *opus incertum* (Скица 4), са назнакама условавања редова камена. Приметно је да се током зидања водило рачуна о везивању камена и по висини и по дубини, што зидовима грађевине даје већу чврстину. Опека је можда коришћена и у вишим зонама зидова, јер се на неким местима у шуту изнад поднице могу уочити фрагменти опеке. За зидање и малтерисање зидова је коришћен малтер од креча, песка и, местимично, шљунка ситније гранулације, док је за поднице и мозаичку подлогу коришћен кречни малтер са додатком мрвљене опеке – у циљу побољшања хидростатичких особина малтера. Будући да је структура малтера изузетно чврста, може се претпоставити да је можда додаван још неки

¹⁴ Basler 1972, 31.

Сл. 18. Негатив хоризонталне дрвене греде преградног зида између просторија D и E

Fig. 18. The negative of the horizontal wooden beam of the partition wall between rooms D and E

адитив у виду пуцолана, који је побољшавао механичка својства малтера, или малтер за који је коришћен негашени креч, што, међутим, није могуће поуздано потврдити без хемијских анализа. Преградни зидови су грађени на два начина: први начин је представљао градњу у бондрук систему (зид дебљине 0,18 м), док је други начин подразумевао зидање опеком везаном кречним малтером (зид дебљине 0,3 м, односно једне римске стопе). Бондручни зид је служио као преграда између просторија D и E и од њега су остали само канали у бочним зидовима и негатив у малтерној подници, односно негативи дрвених греда (Сл. 18). Потврђено је и постојање зидова који су вероватно припадали фази доградње, јер су грађени од неправилних комада камена и уломака опека, а везани су кречним малтером лошијег састава, са дебљим малтерним спојницама. У овој групи зидова се издваја један, очигледно преградни, зид грађен од кровних тегула и опеке повезаних кречним малтером. Зидови који припадају фази доградње су плитко фундирани, без проширења за темељну стопу, за разлику од осталих зидова објекта, те је лако уочити њихову призданост. Остали зидови грађевине су имали масивне темеље, ширине 0,85–1,0 м, зидане од ломљеног и притесаног камена различите величине, међусобно везаног чврстим кречним малтером. Дубина фундирања варира у зависности од тога да ли су просторије имале систем подног грејања – хипо-

кауст, или га нису имале. Зидови просторија без подног грејања су фундирани на дубини од 1,20 м од нивоа поднице, односно на 1,15 м од нивоа сокла, а 0,60 м од нивоа темељног проширења. Ивица сокла уједно представља и ослонац за подове или за опеке горње конструкције хипокауста на деловима где није било тубула за зидно грејање (Скица 2). Унутрашња лица зидова су била омалтерисана финим кречним малтером светле беж боје. Сачувани фрагменти малтера са унутрашњих лица зидова објекта могу се уочити само у доњим зонама зидова, на споју са подницом. На зиду 15 и зиду 5 могуће је у доњој зони уз сам под запазити два слоја осликаног зидног малтера (Сл. 19). Приметно је да се на други, млађи слој осликаног зидног малтера наслања подлога мозаичког пода, што је у технологији градње сасвим уобичајен принцип: прво се малтеришу и украшавају зидови објекта, а након тога подови који се лију и доцније финансирају мозаиком (Сл. 20). На основу претходно реченог, може се закључити да је објекат украшаван у две градитељске фазе: првој – приликом градње и другој – у току коришћења објекта, као и да највероватније постоје две фазе коришћења грађевине услед промене значаја/функције објекта или статуса његовог власника.

Као што је већ поменуто, поднице просторија су од квалитетног глатког кречног малтера са примесама мрвљене опеке. Сви малтерни подови су на споју са зидовима имали изражену малтерну угаону лајсну висине 0,05 м. Чак је код неких зидова просторија, који су били девастирани и констатовани само у негативу, малтерна лајсна очувана у потпуности. Разлика у квалитету подног малтера, односно у гранулацији агрегата коришћеног при прављењу малтерне смеше је врло уочљива на подницама просторија D и E, које су биле одвојене бондручним преградним зидом. Под просторије D је направљен од финог, заглачаног кречног малтера, док је просторија E имала груб, храпав под лошег састава, од малтера са крупнијим агрегатом, услед чега се он крунио, што се најбоље може сагледати на негативу хоризонталне дрвене греде преградног зида (Сл. 18). Ова разлика је свакако условљена функцијом просторија, при чему је просторија E имала мањи значај у односу на просторију D и вероватно је представљала оставу или собу за слуге. На подницама просторија грађевине, изузев у просторијама са подним грејањем, приметне су деформације, односно улегнућа пода од зидова према средини простор-

Сл. 19. Трагови два слоја осликаног зидног малтера

Сл. 20. Трагови два слоја зидног малтера преко којих прелази подлога мозаика

Fig. 19. Traces of two layers of painted wall mortar

Fig. 20. Traces of two layers of wall mortar covered by the mosaic base

рија. Малтер се у оригиналном положају задржао једино уза зидове просторија, где је био ослоњен на темељно проширење, као и на местима где се испод њега налазио темељ. Ово нам јасно указује да је у питању слегање земљишта, односно подлоге пода. Врло интересантан детаљ представља чињеница да су деформације малтера без трагова пуцања, осим на неким местима уза зид, што указује на изузетна еластопластична својства коришћеног малтера, вероватно постигнута додавањем одређених адитива. Једино је малтерни под испод хипокаусних стубића у просторијама I, J и K остао раван, што имплицира посебну пажњу посвећену подлози и њеном обзиром припремању да би се предупредило слегање хипокаусних стубића и пуцање конструкције изнад њих. Слој подног малтера је дебљине између 0,06 м и 0,10 м, на местима где га је било могуће измерити. Као подлога је коришћен дробљени камен, вероватно отпад од клесања камена за зидање, уз местимично додавање речног шљунка.

Подови украшени мозаицима су у откривеном делу објекта заузимали површину од 185 м², од чега се 65 м² мозаика налази изнад хипокауста. Од поменуте површине је сачувано 50 м² мозаика, јер је приликом градње објекта Задружног дома, нажалост, велики део девастиран (Сл. 2). Фрагменти мозаика са малтерном подлогом су пронађени и у шуту унутар просторија А и J, између стубића хипокауста, те се може претпоставити да је конструкција изнад хипокаусних стубића попуцала, вероватно услед урушавања зидова. Када се сагледа површи-

на просторија под мозаицима у унутрашњем дворишту и коридору око њега, могуће је издвојити три целине: две мање – северозападну и југоисточну, и једну већу – североисточну целину. На појединим местима коридора око унутрашњег дворишта запажа се постојање малтерних „закрпа“ оштећења насталих на мозаику услед његовог коришћења. Ова оштећења захватају малу површину мозаика, али се на основу њих може закључити да је објекат коришћен дужи период, током кога је и поправљан. Мозаичка подлога свих откривених мозаика указује на примену основних принципа прављења мозаика наведених од стране Витрувија: на местима где је мозаик пукао, у попречном пресеку, могуће је уочити три слоја.¹⁵ Први, носећи, дренажни слој *statumen*, који се састоји од већих комада камена, постављен је на подницу. Дебљина овог слоја варира од 0,12 м до 0,15 м. Други слој мозаичке подлоге, *rudus*, састављен је углавном од шљунка, ситног камена и мрвљене опеке, повезаних кречним малтером дебљине од 0,08 м до 0,10 м. Трећи слој мозаичке подлоге представља заправо слој кречног малтера са агрегатом fine гранулације песка и мрвљене опеке, у који су полагане мозаичке коцкице *teserae*.¹⁶

¹⁵ Garčević 2009, 278.

¹⁶ Стратиграфија мозаика у северозападном делу коридора (према улазном делу): ниво мозаика изнад старије малтерне поднице ▼ 227.90 м, ниво старије малтерне поднице са супструкцијом ▼ 227.87 м, ниво здравце ▼ 227.76 м.

У просторији G је констатовано неколико мањих површина са мозаичким коцкицама *in situ* на малтерној подници, за коју се претпостављало да заправо представља завршни слој мозаичке подлоге. Овај податак указује на коришћење принципа накнадног постављања мозаика преко малтерних подова, односно на накнадно украшавање подница просторија, те је стога врло вероватно да су и друге просторије објекта накнадно украшене мозаиком, као и унутрашње двориште (Скица 5).

Унутар просторија D и E су откривена ложишта 1 и 2. Ложиште 1 је правоугаоног облика, димензија 0,6 м x 0,77 м, изнутра залученог (пречник ложишта је 0,45 м, а дубина 0,35 м). Само дно ложишта је издигнуто у односу на малтерну подницу за 0,1 м. Ложиште 2 је приближно квадратног облика, димензија 1,27 м x 1,25 м. Чини га постамент на коме је претпростор или „радни простор“, дужине 0,5 м, а иза њега је полукружна конструкција полупречника 0,57 м. Постамент ложишта је саграђен од целих и половичних опека, од којих је изграђена и конструкција изнад постамента. Очувана висина ложишта је 0,30 м. Просторије А, I, J и K су грејане системом подног грејања – *хипокауста*. Хипокаусни стубићи унутар поменутих просторија су зидани опеком, димензија 0,18 м x 0,18 м x 0,04 м, везаном

кречним малтером, у правилном распореду (осни размак је 0,55 м) у висини од 0,45 м. Аргументи за поменути тврдњу јесу налаз једне опеке, димензија 0,55 м x 0,55 м x 0,08 м, нађене између хипокаусних стубића у шуту, а која је припадала подној конструкцији изнад стубића, као и очуван фрагмент опеке ослоњене на стубиће и темељно проширење, са слојем малтера преко ње, у углу просторије K.

Такође, у два просторијама, А и I, откривени су префурнијуми који су зидани опеком и каменом са спољне стране, док је између просторија J и K, у доњој зони, констатован засвођен отвор за пролаз топлог ваздуха. Просторије I и K су имале и зидно грејање – у доњој зони зидова поменутих просторија сачуван је један ред тубулуса кроз које је пролазио топао ваздух (Сл. 21, 22). Постојање тубулуса на зидовима просторија може имплицирати постојање спрата у овом делу објекта, који је грејан преко тубулуса, али оваква мисао остаје за сада у домену хипотезе с обзиром на малу количину камена у шуту изнад подница просторија, што пре указује да је грађевина вероватно била приземна.

Током археолошких истраживања античког објекта на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима, није пронађен ни један једини елемент архитектонске пластике нити елемент камених надвратних или

Скица 5. Скица профила у унутрашњем дворишту

Sketch 5. Sketch of the profile in the inner courtyard

Сл. 21 и 22. Оштак шубула у зидном малтеру у просторији К и остаци шубула на зиду 13 просторије I
 Fig. 21 and 22. Tubuli imprints in the wall mortar in room K and tubuli remains on wall 13 in room I

натпрозорних греда, изузимајући два фрагмента мермерне оплоте (0,03 м x 0,1 м x 0,01 м) у просторији G (што је врло занемарљиво у односу на величину објекта). Недостатак декоративне архитектонске пластике је интригантан и условљава питање да ли су украси опљачкани и однети, или нису ни постојали. Такође, може се изнети хипотеза да су надвратне и натпрозорне греде биле камене, па опљачкане, или од дрвета (услед недостатка каменних), што није редак случај у римској провинцијалној архитектури.

Материјали коришћени за изградњу овог објекта су свакако локалног порекла – камен за зидање је вађен у неком од локалних каменолома, као што је каменолом данашњег села Бараковићи, у близини Скелана, док је зеленкасти камен за монументалне прагове довођен Дрином вероватно из неког од каменолома низводно. Најзаступљенији је локални кречњак, који је коришћен за зидање, а местимично је употребљавана и сига или седра, вероватно из каменолома са десне обале Дрине. Услед лакоће обраде, сига је коришћена за израду финијих елемената грађевине, као што су основе проширења зидова (пиластри).

Знатан број уломака тегула, имбрекса и мањи број фрагмената опека без печата констатован је у слоју са гаром и пепелом изнад пода просторија. Кровна опека и опека за зидање су печене у непосредној близини, недалеко од обале Дрине, на шта указују пећи за печење глине које је пронашао Карло Пач још давне 1896. године.¹⁷ Креч је печен од локалног кречњака, којег и данас има у изобиљу у

околини Скелана, за разлику од античких пећи за печење кречњака и кречана за гашење креча на поменутом простору које до данас нису констатоване.

Најбројније покретне налазе представљају гвоздени клинови и ексери у слоју уништења са интензивним гаром, пепелом и фрагментима кровних опека. Њихова основна функција се односила на спајање и везивање различитих елемената дрвене кровне или етажне, међусpratне конструкције.

Сагледавањем планиметрије објекта уочава се раздвајање просторија објекта на два дела. Први део се налази уз главни улаз, ходник и обухвата неколико просторија: просторије А, В, С, D и F, које имају малтерне поднице и трагове фреско-сликарства на зидовима. Овај део грађевине је можда представљао јавни део у коме је обављана нека од делатности важних за градско насеље (бенефицијарни послови, послови везани за рудничке делатности, послови везани за муниципалну управу итд.). Други део објекта, могуће приватни део, састоји се од пет просторија – просторије G, H, I, J и K и унутрашњег дворишта. Просторије I, J и K су имале подно и зидно грејање, просторија K је садржавала можда и најлепши мозаик у целој грађевини, а просторија I је обухватала полукружну апсиду 2. Просторије G и H – једна мањих, а друга већих димензија са лучном апсидом (ширине 7,90 м и дубине 3,96 м), биле су украшене фрескама, чији сачувани фрагменти

¹⁷ Patsch 1907, 434.

сведоче о њиховој изузетној лепоти (на зиду просторије G, у њеном јужном углу је откривен највећи очувани комад малтера са представом птице).¹⁸ С обзиром на чињеницу да су у периоду касне антике просторије са апсидом биле врло популарне и да су куће имућних људи садржавале и по неколико таквих просторија, а имајући у виду изузетно богату декорацију зидова апсиде 2 античког објекта у Скеланима, може се претпоставити да је ова просторија служила као сала за аудијенцију, и то вероватно током летњег периода будући да нису пронађени трагови система за грејање.¹⁹ Чињеница да су у шуту апсиде 1 такође пронађени фрагменти зидног малтера са фрескама различитих боја које су биле веома добро очуване, указује да је и ова просторија са апсидом била врло богато декорисана, а имајући у виду да је у њој констатован хипокаусни систем, могуће је да је она преузимала функцију сале за примање у зимском периоду.²⁰ Може се претпоставити да би поменуте просторије могле чинити приватни део античког објекта, са могућношћу да је нека од њих са подним грејањем можда имала и улогу купатила.²¹ Унутрашње двоориште са коридором око њега, које је повезивало просторије G, H и I, J и K, представљало је перистил римског објекта. Овај простор је имао средишњи, вероватно отворен, ненакривени део, јер изнад пода са остацима мањих површина мозаика нису пронађени фрагменти кровних опека. Прекривање отвореног простора мозаиком не представља уобичајену праксу у римским грађевинама, што додатно указује на богатство и значај античког објекта муниципијума Малвезацијума.

Коридор са мозаицима је највероватније био наткривен (с обзиром да су на њему нађени трагови гаражи и уломака кровних опека), са дрвеним стубовима постављеним на ниском зиду. Један део мозаика коридора (северозападни) чак је и горео, вероватно у тренутку уништења.

Одсуство симетрије у градњи указује да је у питању објект из касног царског периода, што је додатно учвршћено мозаичким мотивима са сличним орнаментима мозаика из Гамзиграда и Медијане, те би се грађевина оквирно могла датовати пред крај III и у прву половину IV века н. е.²² Објект на локалитету „Задружни дом“ је страдао у пожару (случајно или намерно, а можда и приликом упада варварских племена), а након њега су се зидови грађевине с временом све више урушавали у унутрашњост грађевине.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Археолошка истраживања античког објекта на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима су указала да се може претпоставити да је реч о стамбеном објекту имућног становника муниципија Малвезација (можда повезаног са различитим активностима као што су трговина, рударство, транспорт различитих врста робе), грађеном у две грађевинске фазе које се врло јасно разликују како по начину градње (пример зидова), тако и по украшавању фреско-сликарством и мозаицима, које је уследило у другој градитељској фази. Првој грађевинској фази припадају зидови, квалитетно изведени од притесаног камена, ширине 0,60 м (две римске стопе), као и старија малтерна подница на коти 227.75. Другој градитељској фази би припадали мозаици, фреско-сликарство, млађа малтерна подница на коти 227.87 и два ложишта. Периоду након престанка живота у античком објекту у Скеланима би припадали зидови изграђени од делимично обрађеног камена, са већим малтерним спојницама, као и кровних опека, ширине 0,55 м и 0,30 м (мање од две римске стопе) – зидови 4, 8, 17 и 19. Чињеница да је током ископавања констатовано мало археолошких налаза и да се у стратиграфији на простору целог објекта прати слој интензивног рушења, уништења и горења, указује да је објект или био напуштен па је

¹⁸ Babić 2009, 46–47, 57 (фрагментован остатак фреско-сликарства из сонде 2/2008, глава птице).

¹⁹ Апсидалне просторије за примање представљају карактеристичну архитектонску појаву у кућама из периода касне антике. Лучни облик апсиде је имао улогу да појача утисак и значај особе која би седела у центру просторије са апсидом и примала своје госте. Претпоставка је да се настанак просторија са апсидом може везати за период Флавијеваца, односно за Домицијана у чијој је палати *aula regia* са апсидом била коришћена као сала за аудијенцију, Scheibelreiter-Gail 2012, 139.

²⁰ Археолошка истраживања су указала да су просторије са апсидом неретко у периоду касне антике служиле и као трпезарије, односно имале су функцију стубадијума. Испред полукружног лежаја, на коме је могло да се смести и до деветоро људи, постављан је сто лучног облика са јелом и пићем. Растући број просторија са апсидом у периоду касне антике се углавном објашњава жељом власника куће да опонаша цара, односно исказивањем растућег значаја дневних церемонијалних радњи (*salutationes*) власника, Ibid 140.

²¹ Одсуство било каквог система цеви и канала за довод и одвод воде оставља ову претпоставку под знаком питања.

²² Овом приликом искрено захваљујемо др Милоју Васићу на конструктивним и корисним сугестијама и коментарима.

Сл. 23. Фотографија фрагментоване мозаике са представом главе Медузе са крилцима

Fig. 23. Photo of the fragmented mosaic with the depiction of the winged head of Medusa

страдао, или је само страдао. У свим истраженим просторијама објекта су потврђени трагови фреско-сликарства на зидовима, широког дијапазона боја (од беж, жуте, црвене, зелене и плаве до црне боје), на којима, нажалост, услед њиховог фрагментарног стања, није било могуће детаљније анализирати присуство различитих орнамената (геометријских, флоралних, фигуралних). Новооткривене малтерне поднице у просторијама D, G, H и K су пронађене у изузетно очуваном стању, а систем хипокауста је, поред раније констатованог у просторијама I и J, потврђен и у просторијама A и K. Претпоставка је да се на неистраженом делу просторије K може очекивати још један префурнијум. Објекат је у другој градитељској фази украшен мозаицима у просторијама A и K, у перистилу и коридору око перистила. Мозаици су урађени у техници *opus tessellatum*, у врло широком и живом дијапазону боја (црвена, плава, жута, црна), при чему доминирају мотиви Соломоновог чвора, свастике, кругова, квадрата, ромбо-

ида, лабриса, бршљена, латица итд. У унутрашњем дворишту објекта је очекивана појава имплувијума, који археолошким ископавањима није констатован, али је зато пронађен врло лоше очуван фрагмент мозаичке фигуралне представе, који је покривао подницу тог дела грађевине, а на коме се могу препознати животињско копито, део конопца (омча?) и део гране. Такође, реконструисањем једног дела фрагмената мозаика из просторије K дошло се до сазнања да је главни фигурални мотив представљала глава Медузе са крилцима на глави (Сл. 23).²³ Овај детаљ је један од важнијих у контексту покушаја датовања друге грађевинске фазе објекта, јер мотив Медузе из Скелана има врло блиске иконографске и стилске аналогije са мотивом Медузе са

²³ Мотив Медузе са крилцима и без њих, на штиту или не, познат је са око 117 мозаика из римског периода, McKeon 1983.

мозаика из Медијане и мозаика из Марцијанополиса, који су пронађени у грађевинама из прве половине IV века н. е.²⁴ Уједно, занимљив податак представља чињеница да су се оба мозаика са Медузом, и из Медијане и из Марцијанополиса, налазила у триклинијуму – трпезарији виле са перистилом, што би можда дозволило претпоставку да је просторија К у објекту на локалитету „Задружни дом“ такође имала функцију триклинијума. Географски даље аналогије мозаику са мотивом Медузе из Склана могу се пронаћи на мозаицима са истим мотивом из Сирмијума и римских вила у Шпанији и Енглеској.²⁵ Флорални и геометријски мотиви који су слични мотивима са мозаика у Скланима (бршљен, свастика са Соломоновим чвором) могу се понајпре сагледати у мотивима мозаика из виле са локалитета Орлић, Книн, које такође красе умрежене пелте, латице, квадратна поља са геометријским мотивима, али и у мотивима бршљена, преплета и кружница са мозаика из Вишића, као и у мотиву двоструке плетенице која фланкира унутрашње орнаменте мозаичких поља.²⁶ Мотив свастике са Соломоновим чвором, у научној литератури познат и као мотив полумесечастог штита са пелтом, настао је на тлу Италије, одакле се од друге половине II века н. е. ширио по Британији и Германији.²⁷ На територији провинције Далмације, овај мотив се најраније појављује на мозаику из Илице (крај II – почетак III века н. е.), а претпоставља се да су за његово преношење у ове крајеве царства вероватно заслужне радионице аквилејске школе. Овај мотив се среће и на мозаику из Петровца на Мору, за који се сматра да потиче из касноантичке виле рустике. Међутим, врло је значајно поменути да је мотив свастике са Соломоновим чвором, констатован на северозападном коридору перистила објекта на локалитету „Задружни дом“ у Скланима, истоветан с мотивом свастике са Соломоновим чвором са мозаика пронађеног у вили у Рудстону из Енглеске, датованом у прву половину IV века н. е.,²⁸ али и с мотивима са мозаика из Волубилиса, у Мароку, датованим у III и IV век н. е.,²⁹ као и мозаика из синагоге у Сарду, у Турској, датованим у IV век н. е.³⁰ Мозаик са мотивима кружнице има сличности са мозаиком из Вишића,³¹ али нарочито бисмо скренули пажњу на сличности поменутог мозаичког мотива из Склана са мотивима мозаика из перистила синагоге у Сарду, који се датују у половину IV века н. е.³² Мотиви на мозаицима античког објекта на локалитету „Задружни дом“

показују јасан утицај радионица мозаика из Аквилеје и Салоне. Може се закључити да су откривени делови мозаичких покривача у просторијама објекта у Скланима фланкирали централне представе мозаика, које јесу, судећи по сачуваним детаљима (мотив Медузе, фрагментована сцена у перистилу објекта), биле фигуралне, али да њихов садржај, услед великог степена девестираности, нажалост, можемо само претпостављати.

Не улазећи дубље у вишедеценијску дискусију око идентификације Склана као античког Муниципијума Малвезацијума, навешћемо само да се у новијој литератури аутори слажу у томе да у Скланима треба тражити римски град Малвезаци-

²⁴ Попут виле са перистилом из Медијане, грађевина из Марцијанополиса такође припада типу виле са перистилом, са двадесет једном просторијом административно-резиденцијалног карактера, које су окруживале унутрашње двориште – перистил. И у вили из Марцијанополиса су констатовани трагови фреско-сликарства, као и геометријски и фигурални мозаици – Сатир и Антиопа, Ганимед и орао, четири годишња доба и мозаик Медузе са крилцима на глави, Ангелов 1999.

²⁵ Мозаици са мотивом Медузе који су аналогни мозаику са Медузом из Склана јесу мозаици са локалитета Кармона (Carmona), Кордоба (Cordoba), Мерида (Merida) и Тарагона (Tarragona) – у Шпанији, као и мозаици из виле у Рудстону (Rudstone), Брадингу (Brading), Сајренчестеру (Cirencester), Бигнору (Bignor) и Чедворту (Chedworth) – у Енглеској, <http://www-scf.usc.edu/~arch590/mosaics/data/data.html> (преузето са сајта 8. 2. 2015. године).

²⁶ Garčević 2012, 51–52.

²⁷ Matulić 1998, 368–369.

²⁸ Поред два фигурална касноантичка мозаика из римске виле у Рудстону (такозвани Мозаик са Венером и Мозаик воде-ног света), у вили је током археолошких ископавања 1933. године пронађен и мозаик са геометријским мотивима у боји, познат као „Свастика мозаик“ или „Геометријски“ мозаик. Централни мотив мозаика се састоји од четири свастике – пелте, а иако се у ранијој литератури наводило да мозаик треба датовати у средину IV века н. е., у новијој литератури је доминантно мишљење да је мозаик настао крајем III или почетком IV века н. е., Dunbabin 1999, 99.

²⁹ Као што је, на пример, мозаик Хиласа и нимфи из куће Венере, или мозаик Баха и Аријадне из „Куће витеза“ у Волубилису, Thouvenot 1936, 25–36.

³⁰ Овом приликом захваљујемо вишем кустосу Весни Црноглавац, из Народног музеја у Нишу, на сугестијама и коментарима у вези с римским мозаицима у Мароку и Турској.

³¹ У питању је мозаик пронађен у оквиру римске виле на локалитету „Кућиште“ у Вишићима, која је била луксузно украшена фрескама и мозаицима и која датира из периода од I до IV века н. е. Мозаик је украшен светлоплавим круговима који се секу, а пронађен је у једном од ходника виле, Busuladžić 2008, 37.

³² Magness 2005, 451 и даље.

јум.³³ Муниципијум Малвезацијум је представљао један од три најзначајнија римска центра у Подрињу – поред Домавије (Градина код Саса, близу Сребренице) и Сполонума (код Пљеваља). Ово градско насеље је било најстарије римско насеље на подручју средњег Подриња, које је живело интензивним животом од периода раног царства, када добија статус муниципија, па све до касне антике.³⁴ Но, границе Муниципијума Малвезацијума се свакако нису односиле само на подручје данашњих Скелана – вотивни и фунерални споменици који су пронађени са леве стране Дрине, али и преко Дрине на тлу Србије, имплицирају простирање муниципијума на северу до Домавије, а на југу обухватајући и Рогатицу, преко Дрине област Пожеге и подручје између Таре, Златибора и доњег Лима.³⁵

Развитак Скелана као градског насеља се може пратити из два угла – римско интересовање за експлоатацију рудника сребра на простору источне Босне почиње крајем I века н. е. и од тог периода и датирају најранији римски споменици из Скелана, с обзиром на долазак радника, административних лица запослених на пословима рудника, стручњака, као и царских заступника. С друге стране, захваљујући изузетно погодном географском положају поред реке, трговина и транспорт људства и робе до већих центара, попут Сирмијума или Салоне, били су умногоме олакшани. Уједно, свакако је постојала скела којом је муниципијум Малвезацијум био повезан са насељима са десне стране Дрине.³⁶ Захваљујући натписима вотивних и фунералних споменика, али и деловима архитектуре³⁷ пронађеним на локалитетима дуж обе стране Дрине (Скелани, Рудо, Мисајловина, Стари Брод, Пожега, Ужице), познато је да је муниципијум Малвезацијум дуго био административно средиште ширег подручја – град је имао *curia* са градским већем (*ordo decurionum*), храм капитолијске тријаде посвећен Јупитеру, Јунони и Минерви, судницу и др., а археолошка истраживања су потврдила и постојање две ранохришћанске базилике. У граду су биле стационаране и јединице легија I *Adiutrix*, X *Geminae*, XI *Claudiae fideles*, V *Macedonicae* и I *Italicae*.³⁸ Уз војне јединице, у Скеланима је боравио и већи број конзуларних бенефицијара, који су водили административне, царинске и полицијске послове, надзирали путеве и чување државних магацина итд.³⁹ Поред царинске управе, врло важан и утицајан друштвени слој су чинила и лица која су била укључена у рударске послове (управници, административна ли-

ца, радници), нарочито због значаја који је у II и III веку н. е. римска држава придавала читавом региону, у који су, поред Љубије и Домавије, спадали и

³³ Први истраживач заслужан за описивање римских остатака у Скеланима, Ф. Каниц, веровао је да Муниципијум Малвезацијум треба препознати у селу Висибабе, чије је римске архитектонске и археолошке споменике такође детаљно описао. Исто мишљење се види и у раду А. фон Премерштајна и Н. Вулића, Premerstein, Vulić 1900, 167 и даље. У публикацији „Античка насеља и комуникације“, Е. Пашалић такође сматра да муниципијум М. треба идентификовати са римским насељем у Висибаби, Pašalić 1960, 74. Сложивши се са претпоставком Д. Сергејевског да скраћено име муниципијума Mal (*Municipium Ma...*), констатованог на више вотивних споменика из области Ужица, Пожеге и Скелана, треба довести у везу са етнонимом *Malvesatium*, Ф. Папазоглу је, попут својих претходника, убицирала некадашњи муниципијум Малвезацијум у село Висибаба, у околини Пожеге, Sergejevski 1940, 20–22; Papazoglu 1957, 114–122. И. Бојановски, међутим, бројним аргументима оспорава поменуту претпоставку и идентификује муниципијум Малвезацијум са Скеланима, Vojanovski 1968, 252 и даље. Е. Имамовић такође заступа тезу да у Скеланима треба видети некадашњи град Малвезацијум, Imamović 2002, 10, као и С. Лома, Loma 2009, 109.

³⁴ Скелани се налазе на територији коју је у преримском периоду населило илирско племе Диндара, који су доласком Римљана постепено романизовани. Плиније Старији наводи да су Диндари имали 33 декурије, Pliny the Elder III, 143. Два натписа су значајна за сужавање претпостављеног периода током кога Скелани добијају муниципални статус – први споменик представља почасна статуа цара Антонина Пија, која је одлуком градског већа постављена на градски форум 158. године н. е. и која указује да је муниципијум Малвезацијум основан пре поменутог датума. Други аргумент представља фунерални споменик чији је дедикант принцепс Диндара, Публије Елије, чије име јасно имплицира добијање грађанског права за време владавине цара Хадријана, што даље упућује да он постаје принцепс после 117. године н. е. и да тек након тог периода долази до добијања статуса муниципијума. Дакле, хронолошке границе унутар којих је насеље и могло добити статус муниципијума крећу се између 117. и 158. године н. е., за детаљније вид. Vojanovski 1968, 254; Imamović 2002, 10; Loma 2009, 116–119.

³⁵ И. Бојановски је мишљења да је малвезатијски муниципијум обухватао са босанске стране: Скелане, Вишеград и Рудо, а са српске стране: Љубовију, Бајину Башту, област око Ужица и Пожегу, Vojanovski 1968, 256–257.

³⁶ Vojanovski 1967, 47.

³⁷ Током археолошких истраживања на локалитету „Задружни дом“ 2008. године, откривене су паркетне и подне плоче, и изузетно масиван стуб који је (према прелиминарном прорачуну) без базе и капитела имао висину од 5,60 м, која би са базом и капителом износила 7 м.

³⁸ Imamović 2002, 9, 13.

³⁹ Знатан број фунералних споменика откривених у Скеланима, чији су дедиканти били бенефицијари, пружа важне податке о пореклу, социјалном и економском статусу становништва муниципијума Малвезацијума, али и о његовом свакодневном животу, обичајима и религиозним веровањима, за детаљније погледати Imamović 2002, Loma 2009.

Скелани.⁴⁰ Тако, почасни споменици подигнути цару Септимију Северу, пронађени у Домавији и Скеланима, представљају сведочанство не само о великом интересу и бризи цара за рударнике сребра већ, можда, и о његовој посети рударским центрима у источној Босни 202. године н. е.⁴¹ Иста брига за развој и добробит рударске области средњег Подриња је настављена и од стране цара Каракале – у Скеланима је пронађен споменик чији натпис сведочи о постављању цареве статуе у граду, што се може довести у везу с његовим боравком у Панонији Инфериор 214. године н. е.⁴² Иако крајем II века н. е. римско насеље у Домавији преузима примат над муниципијумом Малвезацијумом, и то не само у рударском већ и у административном контексту, град на обали Дрине наставља свој несметани процват. Мада поменути вотивни и надгробни споменици пронађени крајем 19. века од стране К. Пача сведоче о прилично спорој романизацији аутохтоног становништва, јасно је да је имплементација римског државног и административног уређења била успешна, а од III века н. е. може се пратити и већи прилив грађана италског порекла, Грка, Оријенталаца и др.⁴³ Разнолику етничку слику муниципијума осликавају и религиозна веровања његових становника, која се могу сагледати из споменика посвећених боговима Јупитеру, Марсу, Либеру, Силвану, Асклепију, богињама Дијани и Хигији, али и богу Митри. Две ранохришћанске базилике, лоциране на локалитету „Баба Анкина кућа“ у Скеланима, сведоче о постојању хришћанских верника на овом простору.

Већину муниципалне аристократије у муниципију Малвезацију су чинили староседеоци, богати земљопоседници, од којих су неки чак успели да досегну статус царевог блиског сарадника.⁴⁴ Логично је онда да су, у складу са својим друштвеним и економским статусом, и своје домове градили и декорисали према укусу времена у коме су живели. Антички објекат на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима представља *exemplum optimum* дома једне богате породице из касноантичког периода живота муниципијума Малвезацијума. Стога сматрамо да археолошка ископавања античког објекта на локалитету „Задружни дом“ у Скеланима треба да представљају само почетак дугогодишњих истраживања на овом врло значајном локалитету, који је од важности не само за подручје средњег Подриња већ и због његовог обухватања територија Пожеге и Ужица у периоду антике.⁴⁵

⁴⁰ У Табули Понтингеријани (*Tabula Peutingeriana*) наводи се за читаву област источног Подриња назив *Argentaria*, дат на основу постојања бројних рудника сребра.

⁴¹ Брига Септимија Севера за развој провинција Илирика не може се, наравно, везати само за чињеницу што су га панонске легије прогласиле за цара, већ превасходно за интерес царског физкуса за експлоатацију руда (у првом реду сребра и гвожђа) на поменутом простору. Иако у писаним изворима не постоји податак о царској посети Домавије и Скелана, И. Бојановски разматра могућност да је Септимије Север у периоду пре 8. марта 202. године н. е., када је боравио у Сирмијуму, свратио и до Домавије и Скелана, у којима су му након његове посете подигнути почасни споменици, Војановски, 38–43.

⁴² Fitz 1959, 238 и даље.

⁴³ Сматра се да војници и ветерани са гентилним именом Фавивија (*Favivii*) и Елија (*Aelius, Aurelius*) представљају најстарије староседеоце у муниципијуму Малвезацијуму, док се од III века н. е. могу срести и грчка имена *Attica, Pryphena, Hermes*, Imamović 2002, 25–26.

⁴⁴ Сенатор Клаудије Гал, генерал близак цару Септимију Северу, био је пореклом из муниципија Малвезација, где је након завршене војничке и политичке каријере и био сахрањен, заједно са супругом Флавијом Приском, Loma 2010.

⁴⁵ Овде се превасходно алудира на усмено планирана археолошка ископавања на локалитетима „Бранкова њива“ и „Баба Анкина кућа“ у Скеланима, чија су геофизичка истраживања обавили 2012. године стручњаци Центра за нове технологије Виминацијум. Геофизичка проспекција је указала на постојање више објеката на локалитету „Бранкова њива“, од којих је један објекат импозантних димензија (дужине 60 м), али се геофизичким истраживањима могла само констатовати његова североисточна страна. Обрисе бар две грађевине потврдила су и археолошка ископавања на локалитету „Бранкова њива“ из 2008. године. Ако се има у виду чињеница да је још Ф. Каниц у околини данашњег простора „Бранкове њиве“ видео остатке античког храма посвећеног Јупитеру, Јунони и Минерви, онда је јасан значај будућих археолошких истраживања на овом локалитету.

ИЗВОРИ:

Pliny the Elder Pliny the Elder, *The Natural History*, J. Bostock, London 1855.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Ангелов 1999 – А. Ангелов, *Марицанопол. Историја и археологија*, Русе 1999.

Babić 2008 – М. Babić, Preliminarni izveštaj o arheološkim istraživanjima u Skelanima 2008. godine, *Zbornik radova Municipium Malvesatium, Skelani, Srebrenica*, Tuzla 2009, 37–58.

Basler – Ђ. Basler, *Архитектура касноантичког доба у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1972.

Bojanovski 1967 – I. Bojanovski, Arheološko-epigrafske bilješke sa Drine, *Muzej Istočne Bosne*, VII, Tuzla 1967, 41–53.

Bojanovski 1968 – I. Bojanovski, Municipium Malvesatium (Arheološko-topografska rasprava), *Arheološki radovi i rasprave*, VI, Zagreb 1968, 241–262.

Bojanovski 1971 – I. Bojanovski, Severiana Bosnensia, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, IX, Tuzla 1971, 37–52.

Busuladžić 2008 – А. Busuladžić, *Umjetnost antičkih mozaika na tlu Bosne i Hercegovine*, Сарајево 2008.

Dunbabin 1999 – K. M. D. Dunbabin, *Mosaics of Greek and Roman World*, Cambridge 1999.

Fitz 1959 – J. Fitz, Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202, *Acta Archaeologica academiae scientiarum Hungaricae*, XI, Budapest 1959, 237–263.

Garčević 2009 – М. Garčević, *Mozaik, povijest i izvedba*, Akademija Ilikovnih umjetnosti, Zagreb 2009.

Garčević 2012 – М. Garčević, Rimski podni mozaici u Hrvatskoj od I do III st., *Kulturno istorijsko nasleđe Srebrenice kroz vijekove*, Zbornik radova sa naučnog simpozijuma 26. 11. 2011, Banja Luka 2012, 46–59.

Imamović 2002 – Е. Imamović, Srebrenica i okolica u rimsko doba, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, 17, Tuzla 2002, 7–37.

Каниц 1991 – Ф. Каниц, *Србија. Земља и ситановништво*, Београд 1991.

Loma 2009 – S. Loma, *Municipium Malve(n)satium u svetlu epigrafskih spomenika*, Zbornik radova Municipium Malvesatium, Skelani, Srebrenica, Tuzla 2009, 107–122.

Loma 2010 – S. Loma, *Klaudije Gal i Severovi novi senatori – istraživanja iz epigrafike, prosopografije i rimske političke istorije devedesetih godina II veka*, Beograd 2010.

Magness 2005 – J. Magness, The Date of the Sardis Synagogue in Light of the Numismatic Evidence, *American Journal of Archaeology*, Vol. 109/3, Boston 2005, 443–475.

Matulić 1998 – B. Matulić, Motiv polumjesečastog štita na mozaicima salonitanske škole – radionice mozaika, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 87–89, Split 1998, 359–385.

McKeon 1982 – C. H. McKeon, *Iconology of the Gorgon Medusa in Roman Mosaic*, I–III, University of Michigan 1983.

Papazoglu 1957 – F. Papazoglu, Le municipe Malvesatium et son territoire, *Živa antika*, 1, Skoplje 1957, 114–122.

Pašalić 1960 – Е. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1960.

Patsch 1907 – K. Patsch, Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije, *GZM BiH*, Сарајево 1907, 431–470.

Premmerstein, Vulić 1900 – А. von Premmerstein, N. Vulić, Municipium Mal... (Visibaba bei Požega), *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, 3, Wien 1900, 167–17.

Scheibelreiter-Gail 2012 – V. Scheibelreiter-Gail, Inscriptions in the Late Antique Private House: Some Thoughts about their Function and Distribution, *Patrons and Viewers in Late Antiquity*, ed. S. Birk, B. Poulsen, Aarhus University Press 2012, 135–167.

Sergejevski 1940 – D. Sergejevski, Rimski natpisi novi i revidirani, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 52, Сарајево 1940, 15–26.

Thouvenot 1936 – R. Thouvenot, L'art provincial en Maurétanie Tingitane. Les mosaïques, *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, Vol. 53, Paris 1936, 25–36.

Summary: NADEŽDA GAVRILOVIĆ VITAS, Institute of Archaeology, Belgrade
BOJAN POPOVIĆ, Institute of Archaeology, Belgrade

LATE ANTIQUE *DOMUS* IN SKELANI (*MUNICIPIUM MALVESIATUM*)

Key words. – Municipium Malvesiatium, Skelani, stratigraphy, architecture, Late Antiquity, mosaics, fresco painting.

During June and July 2014, at the site of Zadrुžni Dom in Skelani, archaeological investigations of the late antique building were carried out, whose rooms were first discovered in the course of archaeological excavations in 2008. The building has a rectangular base, of a northeast–southwest orientation, with the discovered part measuring 20.90 x 30.90 m. What is distinguishable within the asymmetrical base is an entrance, along with eleven rooms, two of which have apses, and a peristyle, i.e. an inner courtyard with a roofed corridor surrounding it which connects all the rooms of the building. During the archaeological excavations, entrance thresholds and extremely well preserved mortar floors with mortar skirting were noted in most rooms, along with traces of fresco painting on the walls and mosaic floors, executed in the *opus tessellatum* technique, observed in several rooms, the peristyle and the encompassing corridor. The discovered mosaic fragments are decorated with geometric motifs in the form of a swastika, a Solomon's knot, a square, a rhomboid, overlapping circles, etc. and floral motifs of ivy and petals, as well as a double braid motif. Small but, unfortunately, fragmented pieces of a mosaic with a figural representation were discovered in the central part of the peristyle, while the mosaic in room K was decorated with a motif portraying the winged head of Medusa. Two construction phases were noted, an older and a younger, with the

walls, which were two Roman feet wide and built from dressed stone, and the older mortar floor belonging to the older construction phase, and the second, younger construction phase comprising mosaics, fresco painting, the younger mortar floor and two furnaces. Contemplating the planimetry of the building, one gets the impression of the rooms being divided between two parts – public and private, whereby the public part of the building would be located near the main entrance hall and would comprise rooms A, B, C, D and F, with mortar floors and traces of fresco painting on the walls. The other, possibly private, part of the building would include five rooms G, H, I, J and K and the inner courtyard. Rooms I, J and K had floor and wall heating, while rooms G and H had an arched apse and possibly functioned as a reception hall and/or a stibadium. The hallway with mosaics, which flanks the inner courtyard, was most likely roofed. Traces of burning in the north-western corridor testify to the destruction of the building in a fire. Based on the architectural elements and the traces of fresco painting and mosaics in the building at the site of Zadrुžni Dom in Skelani, it can be deduced that this is a late antique building which can roughly be dated to the period between the end of the 3rd and the mid-4th century AD, and whose lavish decoration implies that it was owned by an affluent resident of Skelani from the aforementioned period.